

Aysel İsfəndiyar qızı Sükürova²
**İNGİLİSDİLLİ HÜQUQİ DİSKURSUN TƏDRİSİNDƏ NİTQ
 BACARIQLARININ İNKİŞAFI**

Xarici dil müxtəlif millətlərə mənsub insanların bir-biri ilə kommunikasiya yaratması baxımından mühüm əhəmiyyətə malik vasitədir. Xarici dildə mükəmməl danışan hər bir gənc həm özgə mədəniyyətlərlə tanış olur, həm də digər millətlərə öz Vətənini təqdim edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada baş verən ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni dəyişikliklər mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Bu dəyişikliklər hər bir dövlətin texnologiya, elm və iqtisadiyyat sahəsindəki sürətli və səmərəli inkişafına təkan verir. Bu da öz növbəsində yalnız bir icmanın üzvləri arasında deyil, həm də müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri arasında da aiddir. *"Hüquqi diskurs insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrindəki ünsiyyət situasiyalarında gerçəklənən institusionaldiskurslar sisteminə(siyasi, iqtisadi, feminist və sairə ilə yanaşı) daxildir. Bu cür diskurs insan və cəmiyyət arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirir və əks etdirir. O rəsmi-ışğüzər üslulun tərkib hissəsidir, çünki hüquqi sahədə insanların peşəkar qarşılıqlı əlaqəsinin gerçəkləşdiyi məqamda formalaşır"* [1, s. 5].

Xüsusi, peşəyönlü xarici dil diskursuna yiyələnmək, eyni zamanda bu diskursun quruluşunu və incəliklərini tam mənada dərk etmək xarici dil biliklərinin ən vacib amillərindən hesab olunur. Bununla yanaşı, dilin qrammatik və sintaktik quruluşunu bilmək, leksik vasitələr və paradigmaları mənimsəmək də lazımdır. Büütün bunların nəticəsində, tələbələr xarici vətəndaşların da iştirak etdiyi nitq situasiyalarında verilən peşə tapşırıqlarının tam yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan nitq bacarıqlarını əldə edir və inkişaf etdirirlər.

Xarici dilə yiyələnmə prosesi tələbələrin həmin dilin aid olduğu ölkə, onun iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, keçmişi və müasir həyatı ilə sistematik tanışlığı ilə müşayiət olunmalıdır. Belə ki, bu, xarici dilin peşəyönlü baxımından mənimsənilməsi üçün zəruridir.

"Tələbə xarici dili öyrənərkən mədəniyyətin bir hissəsi olan dil bilikləri ilə yanaşı xalqın mədəniyyəti haqqında biliklərə də yiyələnir (xarici dil üzrə təhsilin koqnitiv aspekti), ümumi və nitq bacarıqlarını, psix funksiyalarını və sairəni inkişaf etdirir (inkişaf aspekti), etik, əxlaqi, mənəvi normaları mənimsəyir (pedaqoji aspekt) və nitq bacarıqlarına yiyələnir (xarici dil üzrə təhsilin sosial aspekti)" [2, s.60]. Bu baxımdan xarici dilin peşəyönlü tədrisinin aşağıdakı məsələləri əhatə etməsi nəzərdə tutulur:

- dilin ünsiyyət vasitəsi kimi tədrisi;
- vacib peşəkar məlumatların ötürülməsi üzrə təlim;
- peşəkar hüquq-mühafizə fəaliyyətində xarici dil mənbələrindən istifadə bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- yerli və xarici mədəni dəyərlərə bələd olan çoxdilli şəxsiyyətin formalaşması;
- mədəniyyətlərarası peşəkar ünsiyyət qura bilən çoxdilli şəxsiyyətin formalaşması.

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında xarici dildə keçirilən praktik dərslərdə kursantlar yalnız dil vasitələrini nəzəri səviyyədə öyrənməklə kifayətlənmir, həm də müəyyən nitq şəraitində bu vasitələrin ən uyğun variantlarını seçmək və tətbiq etməyi öyrənirlər. Buna uyğun olaraq, "Xarici dildə işğüzər və akademik kommunikasiya" fənninin tədris proqramında fonetika, sözyaradıcılıq, leksika, tərcümə praktikası, qrammatika bölmələri (morfologiya və sintaksis) öz əksini tapır.

Əsədləndirilmə prosesi ingilis dilində "Listening comprehension" adlanır. Bu işə canlı nitqin eyni vaxtda eşidilərək qavranılması və başa düşülməsi prosesi deməkdir. Əsədləndirilmə nitq fəaliyyətinin reseptiv növünə aid olub danışmaq ilə bərgə xarici dildə ünsiyyət qurmaq imkanını təmin edir. O, ilk öncə daxili və ifadə olunmayan formada görsənə bilər. Buna baxmayaraq, ünsiyyət aktı zamanı dinləyən mimika, jestlər, replikalar və gülüş kimi əks informasiya kanalları və ya reaksiyalar vasitəsilə danışanın nitqinə dərin təsir göstərir. Deməli, eşidib anlama bu yolla nitq fəaliyyətinin təsiredici növünə aid olur. Əsədləndirilmə həm dialoqi ünsiyyətdə auditoriyadakı sifahi nitqləri dinləyərkən, həm də radio, televiziya, filmlərdəki səsli mətnlərə qulaq asarkən gerçəkləşə bilər. Məsələn, eşidib anlama dərsləri zamanı kursantlara peşəyönlü xarici dil diskursunun tədrisi prosesində videomateriallardan istifadə xüsusilə əhəmiyyətlidir. Nəzəri materialın öyrənilməsində və praktik tapşırıqların yerinə yetirilməsində bu materiallar əyani dəstək rolunu oynayır. Əlbəttə ki, bunlardan dərsin əvvəlində fonetik tapşırıqların yerinə yetirilməsi mərhələsində mürəkkəb səs birləşmələrinin tələffüzü və ana dili üçün tipik olmayan səslərin deyilişi zamanı artikuliyasiyanın xüsusiyyətlərini əyani şəkildə göstərmək üçün istifadə edilə bilər.

Beləliklə, kursantları yeni dil və nitq materialı ilə tanış edən dinlənmə dərsləri zamanı tədris vasitəsinə çevrilir. Səsli mətnlərlə işləmək leksik, qrammatik və fonetik bacarıqları eyni vaxtda təkmilləşdirir və maraqlı müzakirələr üçün informasiya verir. Bu işə dil öyrənilməsinin növbəti mərhələlərində danışmaq və yazı bacarıqlarını daha da inkişaf etdirir.

İngilis dilində işğüzər və akademik kommunikasiyanın kursantlara tədrisi zamanı onlarda yazı bacarıqlarının və vərdislərinin inkişaf etdirilməsi önəmlidir. Bəzən sifahi mülahizələrin, fikirlərin yazılı formada ifadəsi müvafiq kommunikativ məqsədi həll edir. Bu işə mürəkkəb yaradıcı fəaliyyətdir. Buna görə də tipik situasi ünsiyyət çərçivəsində və peşəkar xarakterli işğüzər yazışmanın aparılması məqsədi ilə öyrənilən dilin yayıldığı ölkələrdə qəbul edilən üslubi normalara riayət edərək, mətnlərdən çıxarışlar yazmaq, oxunulmuş və dinlənmiş peşəyönlü mətnin

² Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

planını və ya məzmununun xülasəsini tərtib etmək, təbrik, arzularından ibarət məktub yazmaq, anket doldurmaq, sənədləri tərtib etmək xarici dilin tədrisində vacib tələblərdən sayılır.

Bildiyimiz kimi, yazı bacarıqlarının öyrədilməsinin məzmunu ilk növbədə linqvistik komponentdən ibarətdir. Öyrənilən dilin qrafik kodundan istifadə edərək semantik məlumat ötürmək bacarıqlarının inkişafı həm də akademik yazının inkişafına gətirib çıxardır. Buna görə də kursantlar seçdikləri peşayönümlü yazıları müxtəlif situasiyalarda istifadə edə bilməlidirlər.

Qrammatika dilin mənimsənilməsində əsas vasitələrdən biri olub bütün nitq fəaliyyəti növlərinin ayrılmaz hissəsidir. Xarici dilin qrammatikasını öyrətmək həmin dil üçün özünəməxsus olan mexanizmləri inkişaf etdirmək deməkdir. Bu zaman kursantların şüurunda işlək vəziyyətdə olan qrammatik qaydalar yaranır.

Qrammatikanın öyrədilməsində iki məqsəd vardır:

1. Kursant qrammatik nöqteyi-nəzərdən düzgün formada şifahi ifadələri qurmağı bacarmalıdır. Bu zaman diqqət məzmununa yönəlir.
2. Kursanta oxuma və eşidib anlama zamanı məzmunundakı məlumatı əldə edərək qrammatik hadisələri tanımağı öyrətmək lazımdır.

Kommunikativ yanaşma çərçivəsində qrammatikanın tədrisinə tələb aşağıdakı kimidir:

1. Qrammatikanın tədrisi zamanı seçilən material süni nümunələri və uydurma vəziyyətləri istisna edərək dilin ünsiyyətdə təbii istifadəsinə əks etdirməlidir.
2. Tədris materiallarında formal, semantik və funksional aspektləri dəqiq fərqləndirmək lazımdır. Bu isə öz növbəsində, müvafiq kontekstlərdə onlar arasında əlaqəni öyrənməkdə kursanta kömək edəcək.
3. Yeni materialın təqdimatından əvvəl köhnə dərsliyi təkrar edib onlara istinad etmək lazımdır. Bu zaman əyani vasitələr olan sxemlər, cədvəllər, diaqramlar da xarici dilin tədrisində dayaq rolunu oynayır.
4. İzahat və qaydalar qısa, dəqiq, sadə şəkildə təqdim olunmalıdır. Bunlar qrammatik materialın xüsusiyyətlərini kifayət qədər əks etdirməlidirlər.
5. Qrammatik qaydaların daha yaxşı mənimsənilməsi üçün müxtəlif ünsiyyət növlərindən, məsələn, cütlərlə və qruplarla işdən istifadə edilməlidir.

Reseptiv qrammatik bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar:

1. Aşağıdakı cümlələrdə yeni qrammatik materialı tapın;
2. Təqdim edilən qrammatik formanın istifadəsini izah edin;
3. Qrammatik hadisələri qruplara görə ayırın;
4. Məni oxuyun (və ya dinləyin) və göstərilən qrammatik hadisənin nəyi ifadə etdiyini söyləyin;
5. Bir neçə ifadəni oxuyun (və ya dinləyin) və bunlardan hansının keçmişdə baş verən hadisələrə aid olduğunu söyləyin. Onların ardıcılığını təyin edin;
6. Cümlələri tərcümə etməyin mümkün yollarını göstərin;
7. Cüt cümlələri oxuyun (və ya dinləyin) və onlar arasındakı fərqləri söyləyin;
8. Dinlədiyiniz (və ya oxuduğunuz) mətnə hadisənin baş verdiyini (və ya baş verməyəcəyini və baş verəcəyini) təsdiqləyən məlumatları tapın;
9. Mətnə qrammatik omonimləri tapın. Onların mənalarnı və istifadəsini izah edin.

Leksika. İngilisdilli hüquqi diskursun səciiyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada hər bir leksik vahid çoxmənalıdır. Nitq şəraitinin yaradılması kursantlara söz ehtiyatının müəyyən elementlərindən, dil vahidlərindən məna incəliklərindən məqamında istifadəni anlamağa kömək edir. Onlar ən uyğun dil vasitələrini seçməyi, tərcümə olunan leksik materialın aktuallığını anlamağı və xarici dil üçün normativ nitqi mənimsəməyi öyrənirlər. Belə materialı seçərkən nəzərə almaq lazımdır ki, xarici dildə olan peşayönümlü diskurs bütövlük, təmlik, kompozisiya, müəyyən bir növə aidlik kimi xüsusiyyətlərə və ekstralingvistik parametrlərə (məsələn, nəzərdə tutulmuş kommunikativ məqsədin reallaşması, iştirakçılar ilə əks-əlaqə, ünsiyyət şəraiti və s.) malikdir. Buna görə, "Xarici dildə işgüzar və akademik kommunikasiya" fənninin tədris-metodik kompleksinə daxil ediləcək videofragmentlər leksik-qrammatik materialın mənimsənilməsinə yönəlmiş bütöv bir kommunikativ situasiyanı əks etdirməlidir (məsələn, şübhəli şəxsin dindirilməsi, cinayət yerinin araşdırılması və s. mövzular üçün xüsusi terminlər, ifadələr, sintaktik konstruksiyalar və qrammatik formalar istifadə olunur). Demək, dil öyrənmələrin peşayönümlü diskursa yiyələnməsi prosesi elə təşkil edilməlidir ki, burada həm dünyada, həm də ölkədə mövcud vəziyyətə uyğun olaraq, nəinki müasir ali təhsil sisteminin, eyni zamanda hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərliyinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələr kompleks şəkildə nəzərə alınsın.

Akademik oxu. Dövrü mətbuatın davamlı inkişafı nəticəsində olan informasiya bolluğu şəraitində kursantlara düzgün istiqamətlənmək bacarığı aşılanmaq vacibdir. Onlar çox vaxt yazılı mətn vasitəsilə peşəkar ünsiyyətə girəcək və onlarda məlumat əldə etmək üçün çox sayda xaricidilli hüquqi ədəbiyyat oxumaq ehtiyacı yaranacaqdır. Bunun üçün kursantların peşayönümlü oxuma vərdişlərinin inkişaf etdirmələri vacibdir. İxtisas üzrə ədəbiyyatı orijinaldan, yəni xarici dildə oxumaq kursantların xarici dil öyrənməyə olan marağını əhəmiyyətli dərəcədə artırır, peşəkar bacarıqların inkişafına kömək edir. Çünki fənni mənimsəyərkən ən yaxşı motivasiya oxumaqdır. Peşayönümlü oxu çətin prosesdir, çünki mətnəki məlumatları başa düşmək və təhlil etmək üçün kursant ingilis dilinin qrammatikasına aid biliklərindən istifadə etməli, mövzunu müəyyənləşdirə bilməli, mətnin bəzi hissələrini kontekstdən çıxış edərək başadüşmə bacarığını tətbiq etməlidir. Sistemli müaliə kursantlarda xarici dil mühitində informasiya baryerini aşmaq və sərbəst orientasiya bacarığını inkişaf etdirir. Bu baxımdan, kursantların peşəkar kommunikativ sənəsinin, informasiya mədəniyyətinin formalaşmasına və təlim prosesinin idarə olunmasına təkan verən peşayönümlü müaliə mətnlərinin seçilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bundan əlavə, peşayönümlü mətləri oxuma təliminin məzmunu barədə danışarkən üç cəhətə diqqət yetirmək lazımdır: xüsusi söz ehtiyatına malik olmaq, qrammatik konstruksiyaları bilmək və mətnədən lazımı məlumatı toplamaq. Peşayönümlü mətn üzərində işləyən kursantın məqsədi mətnədən peşəkar əhəmiyyətli məlumatların toplanması, bu məlumatın emalı, qiymətləndirilməsidir. Belə ki, gələcək təhsil və peşə fəaliyyətində o, bu biliklərdən istifadə edəcək və onları mövcud biliklərlə birləşdirərək öz məlumat bazasını yaradacaqdır ki, bu da istənilən oxu mətnini onun üçün daha anlaşılılıq edəcəkdir.

Şifahi nitq. Danışq şəraiti dedikdə nitqin səbəbi (niyə danışırım?), məqsədi (nə məqsədlə danışırım?) nəzərdə tutulur. Ekstralingvistik şəraitə vaxt, hadisə, nitq fəaliyyətinin həyata keçirildiyi yer, ünsiyyət iştirakçılarının rolu aiddir. Kommunikativ vəzifə tədris prosesində kursanta tapşırılan nitq fəaliyyətinin mahiyyətini, növünü və formasını konkretləşdirir. Danışma üçün seçilən peşayönümlü mövzular nitqin tematik məzmununu, formasını (dialoji, monoloji) və onların əsasını təşkil edən tədris materialını müəyyənləşdirir.

Tədris olunan nitq materiallarına aşağıdakılar daxildir:

- Monoloji və dialoji nitq nümunələri;
- Nitq ştampları (şablonlar);
- Aktiv ümumişlək leksika və xüsusi leksika;
- Şifahi nitqdə istifadə üçün qrammatik minimum.

Seçilmiş monoloji və dialoji nitq nümunələri kursantlara söhbət zamanı və təlim prosesində oxşar ifadələr seçmək üçün model rolunu oynayır. Eyni zamanda, cümlə qurmaq üzərində iş aşağıdakı ünsiyyət tapşırıqları ilə müşayiət olunur:

- Deyin;
- Soruşun;
- Təsdiq edin;
- Təkliz edin;
- Təsdiq və ya inkar edin;
- Dəyərləndirin;
- Həmsöhbətinizdən soruşun;
- Təsvir edin;
- Müəyyənləşdirin və s.

Beləliklə, yuxarıda təsvir etdiyimiz nitq bacarıqlarının inkişafı prosesinə kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır. Bununla da ingilisdilli hüquqi diskursun tədrisi zamanı peşə yönümlü kommunikativ məqsədlər keçəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Внукowska А.В. Основы научного стиля речи для иностранных обучающихся (юридический профиль): научно-практическое пособие А.В. Внукowska. - Ростов н/Д: ФИ КОУ ВО РЮИ МВД России, - 2021. - 48 с.
2. Пассов, Е.И., Кузюлева Н.Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного/Е.И. Пассов, Н.Е. Кузюлева. - М.: Русский язык. Курсы. - 2010. - 568 с.

Açar sözlər: diskurs, ingilis dili, hüquq-mühafizə orqanları, peşəkar kommunikasiya

Key words: discourse, English, law enforcement agencies, professional communication

Ключевые слова: дискурс, английский язык, правоохранительные органы, профессиональное общение

РЕЗЮМЕ

Развитие речевых навыков при преподавании англоязычного юридического дискурса

Данная статья посвящена описанию развития основных речевых навыков на английском языке. Как мы знаем, курс общего английского недостаточен для профессионалов для достижения профессиональных целей общения. Юридический дискурс является особой сферой институциональной дискурсивной системы. В этой динамично развивающейся социальной сфере представители правоохранительных органов часто реализуют иноязычную коммуникативную деятельность. Для достижения этой цели. формирование речевых навыков является очень важным этапом во время преподавания иностранного языка.

SUMMARY

Development of language skills during English legal discourse teaching

This article is devoted to the description of the development of basic speech skills in English. As we know, General English course is not enough for professionals to achieve professional communication goals. Legal discourse is a special sphere of the institutional discourse system. In this dynamically developing social sphere, representatives of law enforcement agencies often implement foreign language communicative activities. To achieve this goal, the formation of speech skills is a very important stage during foreign language teaching.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova